

יחסי רוסיה-איראן

סימה שיין, דני (דניס) סיטרינוביץ, ארקדי מיל-מן, בת-חן דרויאן-פלדמן | 7 באוגוסט, 2024

מבוא

מסמך זה מתמקד ביחסי הרפובליקה האסלאמית של איראן עם רוסיה שלאחר התפרקות ברית המועצות. מטרתו היא לבחון את ההתפתחויות ביחסי שתי המדינות על היתרונות והקשיים שבהם, ועל בסיס זה להבין את המשמעות של עליית המדרגה שחלה ביחסיהן מאז המלחמה של רוסיה נגד אוקראינה.

ככלל, ההתייחסות הצבאית של איראן לעזרתה של מוסקבה, שהיא תוצאה ישירה של זהות השלטון הנוכחי באיראן התומך בהעמקת הקשר עם מוסקבה, וההחלטה המשותפת להתמודד עם הסנקציות שהטיל המערב על שתיהן שדרגו את מערכת היחסים לרמה שלא נודעה קודם לכן. יודגש כי שיתוף פעולה זה בין המדינות אינו טקטי בלבד, וגם אם הוא משקף נסיבות מדיניות בינלאומיות שדחפו את השתיים זו לעבר זו, מדובר בהחלטה אסטרטגית של הצדדים להדק את היחסים באופן משמעותי. התפתחות זו משפרת במידה ניכרת את בניין הכוח הצבאי ואת היכולות הביטחוניות של שתי המדינות, ובעיקר טומנת בחובה איום ביטחוני מוגבר על ישראל ועל אירופה.

מטבע הדברים, גרמניה וישראל מתייחסות לשתי המדינות באופן שונה; גרמניה רואה בפלישה של רוסיה לאוקראינה את האיום העיקרי, בגין השלכותיה על מדינות נאט"ו בהיבט הצבאי, השלכותיה על בעיית הפליטים הקשה באירופה, על הכלכלות של המדינות ובעיקר בהיבטי האנרגיה והמזון, ומעל כל זה נוכח החשש שבתרחיש חמור פוטין אף יחליט להשתמש בנשק גרעיני. לעומת זאת, גרמניה רואה באיראן פחות איום ויותר מטרד חמור, בשל תרומתה לחוסר היציבות במזרח התיכון ובעיקר בשל התקדמות תוכנית הגרעין שלה. הסיוע הצבאי האיראני לרוסיה בשנתיים האחרונות חידד את תרומתה השלילית של איראן גם לביטחון הלאומי הישיר של גרמניה, אשר שומרת על מערכת יחסים מדינית עם איראן בעיקר כדי לשמר מנופי לחץ עליה בסוגיית הגרעין. ישראל מצידה רואה באיראן את האיום המרכזי על הביטחון הלאומי שלה, ובתוכנית הגרעין המתקדמת שלה היא רואה איום אסטרטגי בעל פוטנציאל לאיום קיומי. לצד זאת ישראל הרשמית עודנה מנסה לשמר ערוצי תקשורת עם מוסקבה, בעיקר בהקשר של הפעילות האווירית של חיל האוויר מעל סוריה.

החיבור המיוחד שנוצר בין מוסקבה לטהראן על רקע המלחמה באוקראינה יוצר שורת איומים חדשים ואינטרסים משותפים לישראל ולגרמניה. כך ההסכם שנחתם בין ישראל לגרמניה על

מכירת מערכת חץ 3 הוא אות לרצון של שתי המדינות להדק את שיתוף הפעולה הביטחוני ביניהן על רקע איומים חדשים שנוצרו לאחרונה, שהציר האיראני-רוסי מרכזי בו. אנו ממליצים על שורה של צעדים שישראל וגרמניה, בנפרד ובעיקר ביחד, יכולות לנקוט כדי להתמודד עם אתגר זה.

תולדות היחסים בין איראן לרוסיה

יחסי איראן ורוסיה וקודם לכן ברית המועצות ידעו לאורך השנים עליות ומורדות, שנבעו הן מאופיים השונה של המשטרים והן מניצול הזדמנויות גיאופוליטיות בעיקר מצידה של רוסיה – ברית המועצות לשעבר.

בזיכרון ההיסטורי מן העבר הרחוק, אך כזה שלא נמחק מהתודעה של ההנהגה האיראנית עד היום, שמורים היחסים המתוחים בין האימפריה הרוסית לאימפריה הפרסית במהלך המאה ה-19, כמו גם הפלישה של ברית המועצות לצפון איראן במהלך מלחמת העולם השנייה. בתקופת השאה המשיכו היחסים להיות מתוחים, בעיקר לאור קרבתו הרבה של השאה לארצות הברית, שממנה רכש מערכות נשק מתקדמות ומשטחה אפשר לווישינגטון לקיים מעקב גם אחר הנעשה בברית המועצות.

עם הקמתה של הרפובליקה האסלאמית בסוף שנות ה-70 הכריזו מנהיגיה על מדיניות חוץ של "לא מזרח ולא מערב", באופן שהעיד על הרצון האיראני לשמר את עצמאותה של טהראן בכל הנוגע למדיניות זו. מנגד, ברית המועצות התייחסה באופן אמביוולנטי לרפובליקה האסלאמית; מחד גיסא היא ראתה בחשש רב את הקמתה של מדינה דתית אסלאמית פונדמנטליסטית על גבולה, שיכולה להשפיע לרעה על יציבותה שלה בשל המיעוט המוסלמי הגדול, בעיקר ברפובליקות ה"אסלאמיות" שלה. חששות אלו רק התגברו בשל החיסול האכזרי של המפלגה הקומוניסטית האיראנית לאחר המהפכה.

מאידך גיסא, סילוקה של הנוכחות האמריקאית מאיראן וההשפלה שספגה ווישינגטון עם ההשתלטות על השגרירות האמריקאית ואחזקת הדיפלומטים נתפסו כהתפתחות חיובית מבחינת ברית המועצות. סילוקו של השאה, בעל בריתה של ארצות הברית, והעובדה ששוב לא היו באיראן מומחים ויועצים צבאיים אמריקאים, שחלק ניכר מתפקידם היה גם לספק מידע מודיעיני על רוסיה, היוו הישג חשוב למוסקבה ואיזון למשמעויות השליליות האחרות בעקבות המהפכה באיראן.

בשנים הראשונות של הרפובליקה האסלאמית, שבמהלכן גם התנהלה הפלישה הסובייטית לאפגניסטן (1979-1989), ובמלחמה הממושכת נגד המוג'אהדין סייעה איראן באספקת אמצעי לחימה למוג'אהדין שנלחמו בסובייטים, בעיקר במחוז הראט שבו מיעוט אתני שיעי, ואף קלטה פליטים אפגנים רבים. במקביל, בשנות מלחמת איראן-עיראק, למרות הטענה

לניטרליות מצידה של ברית המועצות, המשיכה מוסקבה לספק נשק לעיראק בהתאם להסכם הידידות שהיה בין שתי המדינות.

לצד "זיכרונות העבר הרחוק", האיראנים היו מודעים גם להתנהלות של רוסיה נגדם כאשר זו תמכה בהטלת סנקציות מצד מועצת הביטחון על טהראן בהקשר לתוכנית הגרעין שלה, והתאכזבו עמוקות מהעיכובים הרבים באספקת מערכת ההגנה האווירית S-300 בעקבות לחץ מצד ישראל וושינגטון. כמו כן, העובדה שרוסיה אינה מגבילה את ישראל בפעילותה בסוריה במסגרת המב"ם – ובעיקר התחושה החזקה בטהראן שרוסיה ראתה ביחסים עימה גם "קלף לחץ" מול המערב, שניתן לשלם באמצעותו בתמורה לאינטרסים חיוניים לרוסיה – יצרה מעין תקרת זכוכית באשר לנכונותה של איראן להעמיק את יחסיה עם רוסיה.

שתי התפתחויות שהתרחשו בסוף שנות ה-80 ובתחילת שנות ה-90 סללו את הדרך לשיפור היחסים בין המדינות: הראשונה, הנסיגה הסובייטית מאפגניסטן; השנייה, התפרקותה של ברית המועצות, שהביאה להקמתן של מדינות עצמאיות במרכז אסיה ובקווקז, ובכך יצרה מעין אזור חיץ בין איראן לרוסיה וחסלה את הגבולות היבשתיים המשותפים.

ההתפתחות השנייה – הצורך האקוטי של איראן בנשק מתקדם שאותו לא יכלה לקבל מהמערב הניע אותה לפנות לרוסיה, וזו – שכלכלתה הייתה במצב קשה וגם תעשיית הנשק שלה הייתה זקוקה למזומנים – שמחה לספק את צורכי טהראן. תרמה להתקרבות בין שתי המדינות גם התפוגגות החשש הרוסי שמא תנסה איראן "לייצא את המהפכה" לרפובליקות המוסלמיות במרכז אסיה ובקווקז, וגם המלחמה הקשה של המשטר הרוסי בצ'צ'ניה לא מנעה מאיראן לסייע לרוסיה להתקבל כמשקיפה ב'ארגון הוועידה האסלאמית' ב-2005.

מי שקידם את היחסים בין רוסיה לאיראן באופן משמעותי היה הנשיא פוטין עצמו, שחתם ב-2001 על הסכם שיתוף פעולה עם מנהיג איראן ח'אמנהאי, שבמסגרתו האיצה רוסיה מכירת ציוד צבאי לאיראן. גם החלטתן של החברות הגרמניות לעזוב את פרויקט תחנת הכוח הגרעינית בבושהר פתחה את השער לכניסתה של חברת רוסאטום הרוסית לפרויקט זה שהבשיל ב-2010, וכיום מקדמת רוסיה את בנייתן של שתי יחידות נוספות.

שלב חדש ביחסים – שיתוף הפעולה הצבאי בלחימה בסוריה

על רקע שיתוף פעולה נרחב וארוך שנים זה מצאו עצמן שתי המדינות בשלב חדש של שיתוף פעולה צבאי, בבואן לסייע לנשיא סוריה בשאר אל-אסד לשרוד ממלחמת האזרחים ומהמלחמה נגד דאע"ש (ISIS). כך, החל משנת 2015, בעקבות שורה של הפסדים שעוררו את החשש הרוסי והאיראני כי בשאר אל-אסד יפסיד במלחמה, קיבלו שתי המדינות החלטה אסטרטגית להציל את משטרו באמצעות שיתוף פעולה צבאי חסר תקדים ביניהן. זאת בעקבות ביקור ייחודי של מפקד כוח קודס קאסם סולימאני במוסקבה, שבמהלכו הביע את חששו מקריסת משטר אסד.

במרכזו של שיתוף הפעולה שנרקם בין המדינות בסוריה ניצב סיוע אווירי רוסי למערכה בשילוב כוחות איראן וחזבאללה, שיחד עם 'כוח וגנר' פעלו לכיבוש שטחים מידי המורדים הסורים ולהחזרתם לשליטת צבא סוריה. שיתוף פעולה זה הביא לשינוי דרמטי בשדה הקרב, קטע את התקדמות המורדים בהנהגת ארגון דאע"ש, חיזק את ריבונותו של אסד באזורי מפתח במדינה והציל למעשה את אסד מקריסה כוללת ואפשר לו לשמר את שלטונו בסוריה.

לצד עובדה זו, הישארותו של אסד בשלטון אפשרה לשתי המדינות לממש את האינטרסים הביטחוניים החיוניים שלהן בסוריה: עבור רוסיה – לשמר ולהעמיק את גישתה לים התיכון דרך הבסיס הימי בטרטוס; עבור איראן – בניית מאחז צבאי בסוריה כך שתוכל להמשיך להשתמש בשטחה להעברת אמצעי לחימה מתקדמים לארגון חזבאללה ולהקרין איום על ישראל באמצעות מיליציות שיעיות שהביאה לסוריה, כמו גם בניית מיליציות מקומיות.

ואולם לצד שיתוף הפעולה בין רוסיה לאיראן בסוריה התגלעו בין הצדדים גם מחלוקות בנושאים שונים, ביניהם בראש ובראשונה חופש הפעולה שהרוסים נתנו לישראל בבואה לתקוף אמצעי לחימה ומטרות תשתית איראניות בסוריה. גם בסוגיות הקשורות לעתידה של סוריה התגלעו חילוקי דעות בין המדינות, כאשר הן איראן והן רוסיה ביקשו להגביר את השפעתן הכלכלית בסוריה ולעיתים התחרו ביניהן על משאבי המדינה. האיראנים היו גם מוטרדים מאוד מכך שלא יישבו ליד שולחן המשא ומתן בתחילתו של 'פורום אסטנה' בנוגע לעתידה של סוריה, ובעיקר כשראו שמוסקבה מזמינה את טורקיה. צירופה של איראן לפורום זה בעקבות ההתקרבות בין טהראן למוסקבה הסיר סוגיה זו מעל הפרק.

בשורה התחתונה, היחסים הקרובים בין רוסיה לאיראן לא צמחו יש מאין. לשתי המדינות אינטרסים משותפים ובראשם האיבה המשותפת כלפי המערב וארצות הברית בפרט, המהווה פלטפורמה נוחה להעמקת היחסים האסטרטגיים ביניהן. האינטרסים המשותפים מאפילים על חילוקי הדעות המתגלעים מפעם לפעם. שיתוף הפעולה בסוריה היה ללא ספק עליית מדרגה ביחסי שתי המדינות ובהתקרבות בין הממסדים הביטחוניים שלהן, והוא זה שהכשיר את הקרקע למה שמתרחש בשנתיים האחרונות סביב המלחמה של רוסיה באוקראינה.

האינטרסים האסטרטגיים

לפני שנעסוק ביחסים הצבאיים והביטחוניים הרחבים שמתקיימים בין רוסיה לאיראן מאז המלחמה באוקראינה ובהשלכות שלהם, יש לזכור כי לרוסיה ולאיראן אינטרסים אסטרטגיים החורגים מעבר למלחמה באוקראינה, המתנהלת מזה כשנתיים. מלחמה זו היא אומנם גורם מעצב מרכזי במערכת היחסים הביטחונית בין המדינות, אבל יש יעדים נוספים לשיתוף פעולה זה מעבר למלחמה.

כך למשל, הדוקטרינה הימית שפרסמה רוסיה ביולי 2022 ואשר עוסקת גם בשאיפותיה של מוסקבה להפוך למעצמה ימית גדולה מזכירה במפורש את איראן במסגרת סדרי עדיפויות

באוקיינוס ההודי. הרפובליקה האסלאמית מוזכרת יחד עם הודו, עיראק וערב הסעודית כמדינות מפתח שרוסיה חייבת לפתח איתן קשרים כדי לממש את האינטרסים הימיים שלה. בדוקטרינה הרוסית מוזכרת במפורש גם הנחיצות במעמד ימי במפרץ הפרסי. בהקשר זה יש לזכור כי בשנים האחרונות מקיימות רוסיה, איראן וסין תרגילים ימיים משותפים, מכיוון שרוסיה וסין מעוניינות בדריסת רגל באזור ואיראן רוצה להיות חלק מקואליציה של מעצמות גלובליות.

הדוקטרינה הימית החדשה של מוסקבה מאשרת מחדש גם את מעמדה המיוחד של סוריה בתוכניותיה של רוסיה לבסס לעצמה מעמד של מעצמה גדולה במרחב הימי, ומכאן גם החשיבות של שיתוף הפעולה עם איראן לשימור שלטונו של בשאר אל-אסד. ההתבטאויות האחרונות של מנהיגי רוסיה ואיראן נגד הנוכחות האמריקאית במזרח סוריה עשויות גם הן להצביע על שיתוף פעולה הדוק יותר בין מוסקבה לטהראן נגד הכוחות האמריקאיים בסוריה. מדיניות משותפת זו למוסקבה ולטהראן באה לידי ביטוי בהאשמות פומביות מצד הפנטגון, שקבע כי מתקיים שיתוף פעולה רוס-איראני בפעולות נגד הנוכחות האמריקאית בצפון-מזרח סוריה.

בזירה הפוליטית באיראן, עוד לפני תחילת המערכה באוקראינה, השינויים הפנימיים – ובראשם החלטתו של מנהיג איראן ח'אמנהאי להביא לבחירתו של אברהים ראסי לנשיא ולחיזוק נוסף במעמדם של משמרות המהפכה – סללו את הדרך להעמקת שיתוף הפעולה בין איראן לרוסיה. משמרות המהפכה שמרו לאורך השנים על קשר עם הממסד הביטחוני הרוסי ואין זה מקרה שסולימאני, מפקד כוח קודס של משמרות המהפכה, היה זה שנסע לפגישה עם הנשיא פוטין במוסקבה כדי לשכנע אותו בצורך להתגייס ולסייע לשרידותו של הנשיא הסורי. ההחלטה האסטרטגית שביטא הנשיא ראסי בדבר "פנייה מזרחית" הייתה ביטוי להחלטה שנפלה בצמרת האיראנית בהובלת המנהיג ושיקפה את חוסר האמון בסיכוי לקדם מערכת יחסים, בעיקר כלכלית, עם המערב.

לכן אין זה מפתיע שבתחילת המערכה באוקראינה הביעה איראן תמיכה פומבית בהתנגדותה של רוסיה להרחבת נאט"ו – אחת העילות שהציגה רוסיה לתקיפת אוקראינה – תמיכה שעליה חזר מנהיג איראן במהלך ביקורו של הנשיא פוטין באיראן ביולי 2022 (ביקור ראשון של פוטין מחוץ לרפובליקות ברית המועצות לשעבר מאז תחילת הפלישה הרוסית לאוקראינה). נוסף על כך, הסנקציות שהטיל המערב על רוסיה בעקבות הפלישה לאוקראינה הציבו את שתי המדינות באותו מחנה של נפגעות סנקציות ויצרו בסיס חשוב לשיתוף פעולה ביניהן בתחום הכלכלי.

איראן, שמצויה כבר שנים רבות תחת שורה ארוכה של סנקציות, פיתחה מומחיות בעקיפתן דרך חברות קש שהקימה, כמו גם בשימוש בסחורות בעלות שימוש כפול. משלחות עסקיות רבות הוחלפו בין המדינות כאשר רוסיה ביקשה לקבל תובנות מאיראן בנוגע להתמודדות עם סנקציות, ושתי המדינות גם החליטו על הקמת בנק רוסי באיראן ועל שימוש במטבעות הלאומיים שלהן במקום בדולר. אף על פי כן ראוי לציין כי שתי המדינות נאבקות על השוק

הסיני ונראה שבניג'נג מנצלת את העובדה שהן תחת משטר סנקציות כדי לקנות מהן נפט במחיר מוזל, והדבר פוגע בהכנסתן.

שאלה שנותרה פתוחה, וידוע שהיא נדונה בין טהראן למוסקבה, היא שדרוג היחסים בין המדינות במסמך פורמלי שיגדיר אותם כיחסים אסטרטגיים שיעסקו בשורה של סוגיות, כולל אספקת נשק ואולי אף ערבויות ביטחוניות שאיראן הייתה רוצה לקבל. סוגיה זו להבנתנו בעייתית בעיני רוסיה, בין השאר בגלל האינטרסים העמוקים שלה עם מדינות המפרץ, שאותם היא ממשיכה לפתח. חשיבותה תגבר אם ערב הסעודית וארצות הברית יגבשו הסכם הגנה ביניהן, שנדון בימים אלה. בעניין זה מוזכרת התבטאות של ראש המועצה לביטחון לאומי של רוסיה בעת ביקור במוסקבה של מקבילו האיראני בינואר 2024, שלפיה שתי המדינות סיימו לגבש הסכם שיתוף פעולה ארוך טווח שיעלה את היחסים בין שתי המדינות לשלב חדש.

שיתוף הפעולה הצבאי בין המדינות מאז המלחמה באוקראינה

ההחלטה האסטרטגית של איראן להתייבב לצידה של רוסיה במלחמתה נגד אוקראינה העבירה את יחסי שתי המדינות לשלב איכותי חדש ומשמעותי ביותר בשנתיים האחרונות. במוקד היחסים – איראן הפכה לספקית נשק חיונית לרוסיה בתחום הכטב"מים, שבו מוסקבה חסרה ידע רב, ובכך היא מאפשרת לרוסיה להמשיך את מלחמת ההתשה שהיא מנהלת נגד אוקראינה.

מאז קיץ 2022 ובעקבות פנייה של ההנהגה הרוסית, איראן מספקת למוסקבה מערכות כטב"מים בייצור המוני זול, המציעות טווחים של מאות קילומטרים ויכולת טיסה נמוכה. בעיקר מדובר במל"טים מסוג שאהד-131 או שאהד-136, שעל פי מחקרים שבוצעו נראה כי נעשו בהם שינויים לצרכים המבצעיים של רוסיה – התקפות נגד מטרות גדולות כמו תשתיות אנרגיה. במקביל מתקדמת בנייתו של מפעל כטב"מים ברוסיה, שמעריכים כי ייצר בשנים הקרובות לפחות 6,000 מל"טים בשנה. כל זאת לצד אספקת תחמושת, רקטות ופגזי ארטילריה. מרבית האספקה בוצעה באמצעות חברות תעופה ממשלתיות וחלקה עובר דרך הים הכספי. המל"טים מסוג שאהד סוגרים פער קריטי עבור רוסיה, שאינה יכולה לייצר מל"טים קרביים בעלות נמוכה, למרות מאמציה לפתח את תעשיית המל"טים המקומית.

התפתחות חדשה, לפי מספר מקורות מערביים, מתייחסת לאספקת טילים איראניים לרוסיה מתחילת שנת 2024: כ-400 טילים בליסטיים ממשפחת טילי פאתח-110 כגון זולפיקאר לטווחים קצרים – בין 300 ל-700 קילומטרים. בחודשים הקרובים יש לצפות למשלוחים נוספים, כבעבר חלקם יגיעו דרך הים הכספי וחלקם בטיסות. איראן חשה ביטחון רב באספקת טילים, לאחר שההגבלות שהטילה מועצת הביטחון על אספקת טילים הוסרו באוקטובר 2023 (החלטה 2231). התפתחויות אלה שינו את המאזן ביחסי רוסיה-איראן ליחסים שוויוניים יותר, ואף לתלות גוברת של רוסיה באיראן.

החודשים האחרונים הוכיחו גם כי לא מדובר רק בהזרמת נשק חד-כיוונית מאיראן לרוסיה אלא גם בכיוון ההפוך. ההתפתחויות ביחסים בין מוסקבה לטהראן מבססות את ההבנה כי רוסיה משלמת עבור הסיוע שהיא מקבלת מאיראן לא רק בכסף אלא גם בנכונות לקדם את יכולותיה של איראן במגוון רחב של סוגיות ביטחוניות:

א. בתחום רכש אמצעי לחימה – על הפרק, לפי הודעת האיראנים עצמם, חוזה לרכישת מטוסי סוחוי Su-35. על פי הדיווח איראן כבר מכינה בסיס תת-קרקעי למטוסים ואנשיה מתאמנים ברוסיה. בין המדינות מתוכננות עסקאות נשק נוספות, כמו האפשרות למכור את מערכת ההגנה האווירית S-400 לאיראן (כנראה בטווח הרחוק יותר, עקב ההזדקקות הרוסית למערכות אלה).

ב. כמו כן נודע כי רוסיה שלחה לאיראן ציוד שמקורו בארצות הברית ובנאט"ו, שנתפס בשדה הקרב באוקראינה. גורמים אמריקאים מאמינים שטהראן תנסה להנדס לאחר את המערכות כמו ה-Javelin, טיל נ"ט מתקדם מתוצרת ארצות הברית, כדי לפתח או לשפר את כלי הנשק שלה או כדי ללמוד כיצד להתמודד עם מערכות של ארצות הברית ושל נאט"ו. המניע להחלטתה של רוסיה לשלוח לאיראן נשק שנתפס עדיין אינו ברור. זה יכול להתפרש כסוג של החזר או כאסטרטגיה עבור רוסיה להשיג תובנות לגבי התמודדות עם נשק כזה על ידי ניתוח חולשותיו. התעשייה הביטחונית האיראנית הוכיחה את עצמה כמיומנת בהנדסה לאחר ובייצור אמצעי לחימה משלה המבוססים על טכנולוגיה אמריקאית, ובכל מקרה התפתחות זו מקדמת את איראן גם בהתמודדות עם נשק שמצוי אולי גם בידי ישראל.

ג. גם שיתוף הפעולה הרוסי-איראני בחלל הוא תחום שסביר להניח כי תהיה בו עליית מדרגה שצריכה לעורר דאגה. רוסיה כבר סייעה לאיראן בשיגור לווייני חישה מרחוק עם יישומים צבאיים (ח"אם), והיא דנה בהעברת טכנולוגיות נוספות לתכנון ולייצור לווייני חישה מרחוק. בכך היא מסייעת לאיראן לסגור פערים גדולים בתחום הלוחיות.

ד. חשוב לציין כי בין רוסיה ואיראן מתפתחים גם יחסים הדוקים בתחומים שנחשבו בעבר לטאבו, כפי שמעיד שיתוף הפעולה המתהדק בנושא הסייבר. אומנם כבר ב-2015 נחתם הסכם סייבר הגנתי בין המדינות אך בשנים האחרונות, על פי דיווחים שונים, במסגרת הסיוע לאיראן התחייבה מוסקבה לספק לה כלי סייבר מתקדמים שישפרו את יכולות ההגנה שלה ואף יאפשרו לה לשכלל את הכלים ההתקפיים שלה. שיתוף פעולה בין השתיים נראה בכמה מקרים לאחרונה. למשל, פעולת סייבר איראנית אגרסיבית נגד אלבניה תאמה גם את האינטרס הרוסי נגד אלבניה, שהצטרפה לאיחוד האירופי. זאת ועוד, ב"יום ירושלים" האיראני באפריל 2023 בוצעו תקיפות סייבר איראניות נגד אתרים ישראליים, ואותרו גם פעילויות

מקבילות של קבוצה רוסית על בסיס הפעולה האיראנית. רוסיה גם העבירה ציוד יירוט מתקדם לגופי מודיעין איראניים ולמערכות שיוכלו לצנזר תכנים ברשתות החברתיות, כדי לסייע לאיראן להתמודד עם האתגר הפנימי הגובר נוכח ההפגנות הנמשכות נגד המשטר במקומות שונים ברחבי איראן.

ה. במקביל ממשיכה איראן לקדם משא ומתן עם סין ורוסיה לרכישת דלק טילים ורכיב כימי המשמש להנעת טילים בליסטיים, וככלל יש לרוסיה פוטנציאל רב לסייע לאיראן בהרחבת ארסנל הטילים שלה, כולל טילי שיוט וטילים לטווחים שמעל עשרת אלפים קילומטרים.

ו. גם בתחום הגרעין אנו מעריכים כי על רקע המלחמה באוקראינה והאיומים המרומזים של פוטין עצמו להשתמש בנשק גרעיני, ייתכן שרוסיה מייחסת פחות חשיבות למניעת תפוצת גרעין. כך בולט הסיוע הרוסי לאיראן בתחום זה בעיקר בתמיכתה המדינית בכל הקשור לפעילות איראנית שמפירה את הסכם הגרעין עם המעצמות (JCPOA) ובוויכוח הנמשך עם סבא"א בסוגיות הקשורות להפרות איראניות מן העבר, שקשורות למחויבויות שלה לאמנה למניעת תפוצתו של נשק גרעיני (NPT). להבנתנו יש לבחון מחדש את הערכות העבר שלפיהן רוסיה היא חלק מהמתנגדות לתפוצה, ובמסגרת זו גם לכל מהלך איראני הטומן בחובו התקדמות לנשק גרעיני. בנסיבות האסטרטגיות החדשות, כמו גם במערכת היחסים המתפתחת בין שתי המדינות, יש להביא בחשבון גם עמדות מכילות ומקבולות מצד מוסקבה אם איראן תחליט להתקדם לנשק גרעיני, ובעיקר יש לחשוש מזליגת ידע וסיוע ממשי של גורמים במערכות הגרעין של רוסיה לאיראן, אולי בעצימת עין של השלטון.

שיתוף הפעולה המתהדק עם רוסיה בתחומים הביטחוניים מהווה עבור איראן הישג משמעותי. בראש ובראשונה איראן חשה שהשיגה מעמד בינלאומי יוקרתי מעצם ההזדקקות של רוסיה, המעצמה הצבאית, לסיוע צבאי איראני. מנהיג איראן האייתוללה ח'אמנהאי אף התפאר בהישגיה הצבאיים של איראן והתייחס לתעשיית המל"טים במדינה כאל מקור ל"כבוד לאומי".

ברמה האסטרטגית נתפס המאבק הרוסי באוקראינה גם כחלק מהמאבק בין הגושים לשינוי הסדר העולמי, ולכן ניצחון רוסי באוקראינה ייתפס כתבוסה לארצות הברית, "השטן הגדול" לפי טהראן, ויתרום לפיכך גם לאינטרסים של איראן. נוסף על כך איראן מתפארת בהפיכתה לאחת מהמדינות המבוקשות בעולם למכירת אמצעי לחימה, בעיקר בתחום הכטב"מים, שזכו לפרסום והוקרה בזכות השימוש הרוסי בהם במלחמה באוקראינה.

שדרוג היחסים בין שתי המדינות משרת גם את תפיסתה של טהראן בעיני עצמה כמעצמה אזורית וכשחקנית גלובלית. היא משקפת תפיסה זו גם במדיניותה בתחומים אחרים שבהם מתמודדות מדינות מועטות בעולם, למשל בתחום החלל, בתחום הסייבר ובהתעצמות הימית

שלה, כגון שליחתם של כלי שיט לאוקיינוס האטלנטי. גם התמיכה הרוסית והסיוע לאיראן להתקבל כחברה מלאה בארגון שנגחאי, ובינואר האחרון גם לפורום BRICS, מהווים בעיני טהראן הישג דיפלומטי בינלאומי חשוב.

היחסים על רקע המלחמה בעזה

בעקבות מתקפת חמאס על ישראל ב-7 באוקטובר 2023 ולמרות מעשי הזוועה כלפי אזרחים וחטיפה של רבים, התייצבה רוסיה לצד תנועת חמאס באופן מובהק ונמנעה מלגנות אותה. על פי הנרטיב של פוטין המלחמה בין ישראל וחמאס היא חלק מהמאבק של רוסיה נגד ההגמוניה האמריקאית העולמית, והוא אף הכריז כי "בחזית האוקראינית ייקבע גורלה של רוסיה, עתידו של העולם כולו ושל העם הפלסטיני". לאחר פרוץ המלחמה התהדקו היחסים בין רוסיה לחמאס, ומשלחות חמאס נפגשו עם בכירים רוסים במוסקבה ובמקומות נוספים. בכיר הארגון אבו מרזוק אמר ש"רוסיה היא הידידה הקרובה ביותר של חמאס", והתנועה פרסמה מכתב תודה לרוסיה ולפוטין על תמיכתם בה. הצמרת הרוסית שואפת למלא תפקיד גדול יותר בזירה הפלסטינית, ובסוף חודש פברואר 2024 נערך ברוסיה כינוס של רוב הפלגים הפלסטיניים בניסיון לגבש עמדה מאוחדת. רוסיה קידמה מספר יוזמות במועצת הביטחון בנושא הפסקת אש והמצב בעזה, תוך התעלמות מוחלטת מפשעים שביצע חמאס נגד ישראל. שגריר רוסיה באו"ם אף שלל באחד מנאומיו את זכותה של ישראל להגנה עצמית. התמיכה הרוסית בחמאס אינה מסתכמת רק בזירה הדיפלומטית הבינלאומית ויש עדויות להימצאות אמצעי לחימה רוסיים בידי חמאס, ובכלל זאת טילי נ"ט, טילי קרקע-אוויר ועוד, שהועברו ככל הנראה על ידי איראן תוך העלמת עין מצד רוסיה.

להתייצבותה של רוסיה לצידם של איראן וציר ההתנגדות שהיא מובילה במזרח התיכון חשיבות רבה, שכן היא לא נועדה רק להסחת דעת מהמלחמה באוקראינה, כפי שרבים מציגים זאת. רוסיה רואה במלחמה הנמשכת דרך נוספת לפגוע במעמדה של ארצות הברית באזור ולכן הגבירה את תמיכתה הדיפלומטית במועצת הביטחון של האו"ם בגורמים כמו חמאס והחות'ים, סייעה לקבוצות אחרות מבחינה צבאית והעניקה מרחב פעולה גדול יותר לקבוצות הנתמכות על ידי איראן בסוריה.

יש אף דיווחים לא מאומתים על כך שרוסיה העבירה מערכות הגנה אווירית מסוג פנציר לחזבאללה והגבירה את החסימה האלקטרונית מהבסיס הרוסי בחמימים שבסוריה. מוסקבה רואה בכל תרחיש עתידי אפשרי – החל מהחלטה אמריקאית על הוצאת כוחותיה מעיראק ומסוריה, כפי שאיראן מעוניינת – מפלה אסטרטגית בדומה ליציאה האמריקאית החפוזה מאפגניסטן, ואם תרחיש זה לא יתממש היא מקווה שהסתבכות אמריקאית כלשהי תתרום גם לפגיעה בנשיא ביידן בבחירות הקרובות לנשיאות, שבו היא רואה גורם מרכזי בסיוע המערבי לאוקראינה.

בשורה התחתונה, תמיכה בפרויקט ציר ההתנגדות בהובלת איראן במזרח התיכון משרתת אינטרס משותף לרוסיה ולאיראן, שנועד בראש ובראשונה לערער את מעמדה של ארצות הברית באזור ובעיקר את הניסיון שלה לכונן גוש מדינות ערביות סוניות פרו-אמריקאיות, תוך שילובה של ישראל. הצטלבות האינטרסים של רוסיה ואיראן בעניין המלחמה המתנהלת מול ישראל משקפת הבנה משותפת שלמלחמה של כל השלוחים בהכוונת איראן יש השלכות גיאופוליטיות ואסטרטגיות רחבות. לכן יש להביא בחשבון כי לשתי המדינות עניין רב במניעת כישלון של ציר ההתנגדות, והן עשויות לנסות לחבל בכל הסדרה אפשרית בהובלה אמריקאית ביום שאחרי המלחמה.

בכל הקשור ליחס לישראל יש לשים לב כי למרות רטוריקה אנטי-ישראלית חריפה, רוסיה אינה מתערבת בתקיפות הישראליות בסוריה. יש להניח כי עמדה זו אינה נובעת רק מהרצון לשמר את יחסיה עם ישראל, ובכך להשפיע על מדיניותה כלפי אוקראינה, אלא גם מחשש למהלכיה הצבאיים האפשריים של ישראל, שבמלחמה החשובה הזו לא תהסס לפגוע גם בנכסים רוסיים שיפריעו לפעילותה נגד איראן וחזבאללה בסוריה. מעניינת בהקשר זה נקודת המבט של גורמים באיראן בדבר היחסים והאינטרסים שבבסיסם. במאמר פרשנות בעיתון טהראן טיימס שהתפרסם בינואר 2024 מציין הפרשן כי בשנים הקרובות תעמוד מוסקבה בפני גיאופוליטיקה קונפליקטואלית, וכדי לשמור על האינטרסים שלה עליה להתקרב לאיראן, שהיא מדינה עצמאית בעלת מצב גיאופוליטי ייחודי – לאיראן יש גישה למים פתוחים והיא מוגדרת כרשת ביטחונית גדולה בעולם. יש לה גם ניסיון של יותר מארבעה עשורים בעימות עם המערב, ולמעשה מרחב הנשימה הגיאופוליטי היחיד עבור רוסיה הוא איראן.

צפי לעתיד

כל העוסקים ביחסי רוסיה-איראן מעריכים כי האינטרסים של שתי המדינות בשנים הקרובות יחייבו את המשך שיתוף הפעולה ביניהן ואף העמקתו. נותרה השאלה מהו סוג היחסים ומהי רמת המחויבות של שתי המדינות זו כלפי זו, ובעיקר זו של רוסיה כלפי איראן. יש הסבורים שאלה יחסי נוחות בלבד הנובעים מן הבידוד שבו מצויות שתי המדינות. התומכים בעמדה זו סבורים שמוסקבה אינה רואה באיראן שותפה שוות מעמד כפי שהיא רואה בסין, מכיוון שרוסיה מתבוננת דרך הפריזמה של המלחמה באוקראינה ופגיעה במערב, ואם וכאשר אלה ישתנו, גם היחסים בין איראן לרוסיה עשויים להשתנות.

בכל מקרה מסתמן כי נתונים אלה אינם עומדים להשתנות במהרה, ולכן גם הדוגלים בתפיסה זו מסכימים כי יחסי שתי המדינות ילכו ויעמיקו בשנים הקרובות. שני הצדדים מבינים כי למרות האתגרים הם נמצאים באותו מחנה, הסובל מסנקציות מערביות ומבידוד מדיני מצד ארצות הברית ומדינות אירופה, ולכן הם זקוקים זה לזה ויכולים לרשום הישגים משמעותיים באמצעות חיזוק שיתוף הפעולה ביניהם. לפיכך מתחזקת ההבנה כי שיתוף הפעולה בין המדינות אינו טקטי אלא החלטה אסטרטגית של הצדדים להידוק משמעותי של היחסים ביניהם.

מהלכים אלה משפיעים באופן ישיר על בניין הכוח הקונונציונלי האיראני, והם יתרמו לחיזוק יכולותיה של איראן בשדות הקרב מסוריה ולבנון ועד המפרץ, כמו גם לחיזוק יכולתה להתגונן מפני התקפות עתידיות על מתקני הגרעין שלה. מצד שני, שיתוף פעולה זה משפר באופן דרמטי את בניית היכולות הרוסיות בתחום כלי טיס בלתי מאוישים וטילים בליסטיים, שרק יגבירו את יכולתו של פוטין להאריך את המלחמה, כפי שהוא עצמו מציג.

רוסיה ואיראן מהדקות את יחסיהן גם בתחום המדיני. כך למשל, בתגובה לטענותיה של איראן כי היא אינה מעורבת במאמצים המדיניים לסיום מלחמת האזרחים בסוריה כללה רוסיה את איראן ב'תהליך אסטנה'. היא הזמינה את שר החוץ האיראני לפגישה עם סגני שר החוץ ושרי ההגנה של סוריה וטורקיה כדי לדון בעתידה של סוריה. במקביל תרמה לצירופה של איראן לארגון שנגחאי ולאחרונה גם לצירופה לפורום BRICS. מהלכים אלו מסייעים לאיראן לצאת מהבידוד המדיני-דיפלומטי ומחזקים את תחושת הביטחון של הנהגתה ב"צדקת הדרך" שהיא נוקטת.

גם בתחום הכלכלי אנו צופים מהלכים נוספים להידוק שיתוף הפעולה, בעיקר בתחום עקיפת הסנקציות. זאת ועוד, רוסיה ואיראן התחייבו לחבר את מערכות הבנקאות שלהן כדי לעקוף את הסנקציות נגדן באמצעות מערכת SWIFT. חברות נפט רוסיות מעוניינות לייצא נפט וגז לאיראן ברכבות, בשל דמי יצוא גבוהים דרך הים.

חשוב לציין כי למרות היחסים הקרובים בין המדינות, חילוקי דעות מדיניים עדיין קיימים ועלולים להעיב מדי פעם על מערכת יחסים זו גם כיום. כך למשל תמיכתה המפתיעה של רוסיה בעמדת איחוד האמירויות בנוגע לריבונות האיים טונגה הגדול, טונגה הקטן ואבו מוסא במפרץ, כמו גם המאבק בין המדינות על מכירת נפט לסין, וכן העמדות השונות שלהן בסכסוך בין ארמניה לאזרבייג'ן. כל אלה מעידים על כך שלמרות הקרבה בין רוסיה לאיראן עדיין קיימת ביניהן מתיחות בנושאים מסוימים. ואולם נראה שלשתי המדינות אין אופציות רבות ולכן הן מוצאות את הדרך לגשר על מחלוקות לצורך קידום האינטרסים הרחבים והעמוקים שלהן.

משמעות התלות שרוסיה מפתחת באיראן היא בשורה רעה מאוד לישראל ולאירופה. הרוסים אומנם מסייעים כיום לאיראן בתחומים שונים, אך הם עדיין אינם קרובים למלוא הפוטנציאל של שיתוף הפעולה בין המדינות, בעיקר בתחום הצבאי. ככל שרוסיה תזדקק לאיראן יותר כך היא עשויה לסייע לה בתחומים בעייתיים מאוד לישראל ולאירופה, שיכולים לשדרג משמעותית את האיום הנשקף להן מצד איראן. בין תחומים אלה ניתן להבליט את בניין הכוח הקונונציונלי, כגון הסיוע הרוסי לבניית טילים היפר-סוניים עבור איראן, תחום הסייבר בדגש על סייבר התקפי, העמקת שיתוף הפעולה בחלל ועוד. זאת לצד הגברת התיאום המדיני בין המדינות והרחבת שיתופי הפעולה הכלכליים בפרויקטים שיסייעו להן לעקוף את הסנקציות המערביות ולחזק את מעמדן הגיאופוליטי.

חשוב כמובן לזכור שלא כל ההסכמים ומזכרי ההבנה שנחתמים יוצאים לפועל, למשל עסקת שיתוף הפעולה בתחום האנרגיה בהיקף של 40 מיליארד דולר שנחתמה בין חברת גזפרום הרוסית לבין איראן, שלמרות שנחתמה לא הובילה להתקדמות משמעותית.

מנגד, העמקת שיתוף הפעולה בין איראן לרוסיה במערכה באוקראינה עשויה לתרום להעברת אמצעי לחימה נוספים מאיראן לרוסיה שישמשו את הרוסים במערכה באוקראינה, כגון טילים מדויקים וכלי טיס בלתי מאוישים מסוגים נוספים. הסיוע האיראני בשיפור היכולות הרוסיות לייצור אמצעי לחימה אלה בעצמה עלול להגביר באופן דרמטי את היכולת הצבאית הרוסית במערכה באוקראינה, ובכך לסכן אינטרסים אירופיים בהקשר של מערכה זו.

מאחר שלהערכתנו קיימת סבירות גבוהה לכך שרוסיה ואיראן יהדקו את יחסיהן בעתיד, חיוני שגרמניה וישראל יחשבו על תוכנית עבודה משותפת שמטרתה העיקרית היא החלשת הקשרים בין המדינות ופגיעה משמעותית בעוצמתן המשותפת. בהקשר זה חשוב לזכור כי החלשתה של אחת מהן יכולה במקרים רבים להקרין גם על השנייה. אנו מעריכים שהחוליה החלשה יותר היא איראן, שמצבה הכלכלי קשה יותר והמתח הפנימי בין הציבור למשטר במדינה חריף.

בשלב ראשון נדרשת העלאת המודעות של מדינות אירופה לסכנה הנשקפת מאיראן בשורה של תחומים. אין המדובר רק בהקשר של המערכה באוקראינה והתרומה של איראן ליכולת הצבאית הרוסית. איראן ממשיכה בפעולותיה מערערות היציבות באירופה, בדגש על פעילות טרור נגד אינטרסים יהודיים וישראליים ואף נגד גולים איראנים החשודים בסיוע לאופוזיציה האיראנית, ובהם עיתונאים. זאת ועוד, איראן מפעילה מרכזי תרבות באירופה המהווים מוקד לפעילות נגד המדינות, והיא אף שותפה לפעולות השפעה ותודעה באמצעות רשתות חברתיות.

תוכנית פעולה הדדית להתמודדות עם האיום המשותף

נדרשת גישה אסרטיבית לשינוי הנתיב האסטרטגי שבו בחרו רוסיה ואיראן. החלטת איראן להצטרף לרוסיה במערכה נגד אוקראינה שינתה באופן דרמטי את התפיסה המערבית, ובעיקר האירופית, בדבר הסכנה הנשקפת מאיראן. היום ברור יותר ויותר כי ללא טיפול רציני בבניין הכוח הקונוונציונלי של איראן ובהתחשב בעומק קשריה הביטחוניים עם מוסקבה, הסכנה מצידה של טהראן רק תלך ותגבר.

לשם כך נכון להבנתנו לנקוט את הצעדים הבאים:

- העמקת שיתוף הפעולה הביטחוני והמודיעיני בין ישראל לגרמניה, כדי ליישר קו עם העומק והמעמד של שיתוף הפעולה בין טהראן למוסקבה.

- בניית יכולות טכנולוגיות הדדיות שמטרתן לערער את היכולות החדשות שניתן לפתח עקב שיתוף הפעולה הצבאי בין רוסיה לאיראן, כגון דרכים חדשות להתמודד עם הכטב"מים האיראניים/רוסיים המתקדמים, ושיפור ההגנה מפני סוגי הטילים האיראניים שככל הנראה יוכנסו לשדה הקרב האוקראיני.
- התמודדות עם מערכות ההסברה הרוסיות/איראניות בתחום הסייבר, כולל בתחום מבצעי ההשפעה – תחום שנראה כי שתי המדינות מפתחות את יכולותיהן בו.
- מכיוון שככל הנראה איראן תשתמש בהישגי המל"טים שלה בשדה הקרב באוקראינה כדי להרחיב באופן דרמטי את מכירות המל"טים שלה ברחבי העולם, בייחוד עם סיום אמברגו הנשק המוטל עליה (מהלך שיערער את יציבותם של שטחים נרחבים בעולם), יש צורך שגרמניה וישראל יפתחו במערכה מדינית מתואמת כדי למנוע מאיראן להפוך ליצואנית נשק מובילה בעולם.
- לחץ מתואם על מדינות החוששות מהתעצמות הכוח הקונונציונלי של איראן, כמו למשל מדינות המפרץ, כדי שיפעילו לחץ על מוסקבה לצמצם את קשריה עם איראן
- תיאום בארגונים בינלאומיים להגברת הלחץ המדיני נגד איראן ורוסיה.
- לגרום לאיראן לשלם מחיר דיפלומטי גבוה על רקע סיועה למערכה העקובה מדם באוקראינה, כולל הכנסה אפשרית של משמרות המהפכה לרשימת ארגוני הטרור, הורדת דרג הקשרים הדיפלומטיים עם איראן ועוד.
- מאחר שרוסיה ואיראן מנסות לעבוד יחד גם במדינות באמריקה הלטינית, באפריקה ובאסיה, המכונות 'הדרום הגלובלי', ושתי המדינות הקדישו מאמצים מיוחדים לבריתות באמריקה הלטינית ובאפריקה, יש גם צורך לעבוד יחד כדי להתמודד עם שאיפות אלה מצד מוסקבה וטהראן.
- בשל היחסים ההיסטוריים בין רוסיה לאיראן, איראנים רבים מתנגדים ליישור קו עם רוסיה. יש צורך לחזק את הקולות האלה באיראן.
- מערכת היחסים בין רוסיה לבין איראן מאיימת לא רק על ישראל או על גרמניה אלא גם על מדינות נוספות באזור שיש להן יכולת השפעה על מוסקבה (למשל ערב הסעודית, שפועלת לתיאום מחירי נפט עם מוסקבה). נכון לעבוד במשותף כדי להציף בפני מדינות אלו את הסכנה של מערכת היחסים המתהדקת בין טהראן למוסקבה גם ביחס לאותן מדינות, כדי שאלו יפעלו מול מוסקבה בהקשר זה.

- לאור העובדה שלמרות ההתקרבות האסטרטגית יש מתחים במערכת היחסים בין איראן לרוסיה, ניתן וראוי לקדם מהלכי השפעה כאלה ואחרים (גלויים וסמויים), שמטרתם "הגברה" של מתחים אלו.

פרסום משותף למכון למחקרי ביטחון לאומי, ישראל, ולקרן פרידריך נאומן, גרמניה